

TZUM

Een Gesamtkunstwerk

Ooit zei een redactrice dat het een doodzonde is om het woord 'liefde' in een titel te gebruiken. Het liefst ook geen leestekens. Waarom eigenlijk? Uitgeverij Nachtwind maalt er in elk geval niet om. De roman van Fleur Bourgonje die bij dit bijzondere fonds verschenen is, heet eenvoudigweg *Liefde, liefde*. Het hoofdpersonage is dan ook de liefde in vrijwel alle verschijningsvormen: verloren, herwonnen, nieuw, oud, pijnlijk, teder, geheim.

Bourgonje laat vijf totaal afwijkende personages in hetzelfde etmaal samenkomen op een vulkaaneiland. Drie mannen en twee vrouwen in verschillende levensstadia. Toevallige passanten, die samen een caleidoscoop vormen. Een eiland, een etmaal. De plek en de tijd zijn bij echte literatuur onbelangrijk. De inkadering helpt, geeft ruimte om te kunnen schrijven over alles wat een mens beweegt, en dan vooral over die ene drijvende, soms alles verzengende kracht.

Liefde, liefde is een boek als een windorgel. Bourgonje blaast er met haar zorgvuldige taal leven in. Genieten op zinsniveau, met subtiele wendingen, met 'telling details' die evengoed geen afbreuk doen aan het lopende verhaal. Al snel worden Julian, Carlos, Maria, Aline en Ricky mensen van vlees en bloed, met al hun bedenkingen, over zichzelf, over elkaar.

Het multiperspectief is lastig, maar leidt in het geval van dit Gesamtkunstwerk, niet tot cesuren. (Een schitterend uitgevoerde hardback, milieuvriendelijk gedrukt, zonder ook maar een greintje plastic, met feeëriek grafiek van Angélique Kleijne. Het wordt in dit geval maar weer eens duidelijk dat een boek tot stand komt door de welwillende inzet van velen.)

Soepel glijden we van het hoofd van de dichter Julian naar dat van gewezen vrijheidsstrijder Carlos, de jonge verpleegkundige Aline, de opaal- en goudzoeker Ricky naar de 'mysterieuze gast' Maria. Julian en Maria zijn bekend met het eiland, zijn zagezegt al eerder gevluht, maar feitelijk zijn het allemaal mensen die denken dat ze op een ver eiland iets kunnen begraven, kunnen vergeten, iets kunnen vinden ook. Alsof het geluk voor het oprapen ligt. De verschillende perspectieven zorgen voor een harmonica-effect. De verhalen worden uitgesponnen, maar versterken elkaar, horen, nou ja, hartstochtelijk tezamen.

De feitelijke handelingen, het klaarmaken van de hutten voor de nacht, het zoeken van hout voor het vuur, het vangen van wat vissen, doen er eigenlijk ook niet toe. Al is de 'gebarentaal' die de schrijfster hanteert bij tijd en wijle hypnotiserend.

Bourgonje gaat tot de kern, kerft in de zielen van de protagonisten, brengt daardoor de lezer dicht bij zichzelf, uiteraard zonder ook maar een moment sentimenteel te worden.

Ieder mens heeft wel een verbodene op de achtergrond. De eigenlijke hoofdrol in *Liefde, liefde* wordt vertolkt door een lichtkring van achtergelaten geliefden. Steeds weer duiken ze in gedachten op, totdat ze, waar anders, rond een kampvuur als 'geest' hun feitelijke werk doen, inpraten op de mensen, hun acties grotendeels bepalen. In de avond grijpen schaduwwerelden nu eenmaal hun kans.

De roman begint met een afscheid, een vooruitblik op het slotdeel. Het openen van een waaier, die aan het einde mooi dichtklapt. Julian, die al wat langer op het eiland vertoeft, ondanks zijn talige bezigheden geaccepteerd is door de no-nonsens bewoners, mensen die bij de dag leven, vechten voor hun bestaan, maar evengoed dromen en mysteries nodig hebben, wordt door een van de vissers, tevens duiker, gevraagd om zonder dat ze het merkt een beetje op de wat oudere vrouw, Maria, te letten die aanstonds aankomt, die iets kwijt is. Hij heeft er weinig zin in, heeft geen behoeften aan verliezen van anderen. Dat geldt eigenlijk voor alle protagonisten, maar Bourgonje 'veroordeelt' ze tot elkaar.

Maria brengt de eerste tijd voornamelijk slapend door. Bourgonje houdt zo haar verhaal en dat van de roman eigenlijk wakker. Iedereen, ook de autochtone bevolking

wacht op de nacht met volle maan. Waarin uitsluitel volgt. Bourgonje laat het geheim van Maria heel ingenieus het werk doen. *Liefde, liefde* is een zachtaardig instrument, waarvan de klanken blijven resoneren, een troostrijke roman, het verhaal over het echte leven met een nauwkeurige dosis milde melancholie, met mooie gestolde beelden. Hoe verschillend de personages, hoe verschillend wij ook zijn, er zit een zelfde kern van waarheid in ons allemaal.

Guus Bauer

BUNT BLOGT

Sommige schrijvers schrijven boeken, andere bouwen een oeuvre. Fleur Bourgonje is een oeuvrebouwer: elke roman of dichtbundel is een nieuwe steen in het bouwwerk. Toen ik in een boekhandel onlangs haar nieuwe roman *Liefde, liefde* zag liggen, nam ik die zonder nadenken mee. Weer een Bourgonje, immers. Bovendien had ik in het lijstje met de beste romans die ik in 2015 las haar vorige roman, *Uitval*, bovenaan gezet. Het leek het sluitstuk van het oeuvre.

Maar gelukkig is Bourgonje doorgegaan. In haar nieuwe roman komen vijf mensen samen op het Chileense eiland Fortuna, wat door sommigen zo'n beetje als het einde van de wereld wordt gezien. Ze zullen daar een nacht bij volle maan doorbrengen op het strand.

Maria is er een jaar eerder ook al geweest. De duiker Rafael heeft aan de dichter en verhalenverteller Julian gevraagd om een beetje op haar te letten. De andere drie zijn Ricky (opaaldelver), Aline (op weg naar een vluchtelingenkamp om hulp te verlenen) en Carlos (leidde ooit een mislukte revolutie).

De gebeurtenissen zijn niet zo spectaculair: er wordt brandhout verzameld, iemand gaat de zee in, iemand verwondt zijn hand. Maar eigenlijk gaat het bij Fleur Bourgonje nooit om de gebeurtenissen. Die zijn aanleiding. Of ze worden tot symbool van waar de personages mee worstelen. Wat er in de personages gebeurt, is altijd belangrijker dan wat er om hen heen plaatsvindt en misschien is het zelfs zo dat wat er beschreven wordt er net iets minder toe doet dan wat er gesuggereerd wordt. Niet alleen het hoofd van de personages is belangrijk, ook het hoofd van de lezer.

Volle maan

Volle maan op het strand - dat is een setting die wat belooft:

'Zijn ervaring heeft hem geleerd dat een strand bij volle maan de ultieme plek is voor het vrijgeven van geheimen, het opbiechten van wandaden, ook voor het verwoorden van verlangens en dromen. Het is een nachklang een plek van kwijtschelding, inzicht en vergetelheid; bij het aanbreken van de dag is alles zoals het was: het geheim wordt teruggenomen, de wandaad ontkend, het inzicht beneveld, de driften en dromen nog dieper dan voorheen weggedrukt.'

Op zo'n nacht kunnen de vijf zichzelf confronteren met het belangrijkste in hun leven en erover vertellen. Het benaderen van de kern was ook al belangrijk in *Uitval*. Alle vijf de personen hebben een verleden, waarover ze niet praten. Ook dat kennen we uit eerdere boeken, bijvoorbeeld de roman *Onderstroom* (1995), waarin een man en een vrouw beiden een verleden met zich meezeulen waar de ander niet van afweet en uit *Oostenwind, koningskind* (1997)

Al deze personen hebben iemand achtergelaten: Julian rouwt om de dood van Joanne, Ricky heeft zijn moeder achtergelaten en heeft een hoer weggestuurd die zwanger van hem was, Aline heeft haar echtgenoot verlaten om te gaan werken in een vluchtelingenkamp, Carlos heeft de revolutie gediend ten koste van zijn gezin en Maria is een

man kwijtgeraakt. Ze hebben ook allemaal iets te verzwijgen, iets waar ze liever niet over praten of zelfs nooit over gepraat hebben.

Schimmen

Zullen zij bij volle maan hun hart openleggen, vertellen wat de last is die ze dragen? Op het eiland gaat het verhaal dat bij volle maan de zielen van overledenen over de oceaan terugkomen om zich een nacht lang met hun geliefden te verenigen. Op een gegeven moment zijn die geliefden er. Als het gezelschap om het vuur zit, zijn ook de schimmen, de schaduwen, aanwezig.

Dat soort magische momenten is een constante in het werk van Fleur Bourgonje: van haar debuut *Spoorloos* (1985), waar de vrienden op een verjaardag aanwezig zijn, ook degenen die slachtoffer geworden zijn van het regime, tot *Uitval* (2015) waarin de overleden ouders aanwezig zijn. Een ander duidelijk voorbeeld is *De bedrieglijke warmte van vuur* (1993), waarin de wereld van de doden en de levenden niet altijd te scheiden zijn. Het is een soort magie dat ik associeer met Zuid-Amerikaanse schrijvers als Gabriel García Márquez, maar de eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat ik er te weinig van weet om zo'n losse associatie te onderbouwen.

Het verhaal wordt verteld in korte hoofdstukjes, waarin we steeds bij een ander personage in het hoofd zitten. Zo komt de lezer te weten wat er werkelijk aan de hand is en welke zaken de personen voor elkaar verborgen houden. Het gevolg is dat je als lezer op intieme voet verkeert met de personages. Je weet zelfs dingen die hun geliefden niet weten: 'Een ziel heeft spelonken waar geen licht in valt. Ook niet de blik van een echtgenoot, of minnaar.'

Eilandbewoners

Er is een tegenstelling tussen de vijf en de eilandbewoners. Die laatste leven hun levens en vallen samen met wat ze doen. De duiker Rafael zegt daarover:

'Ik duik, red soms mensenlevens, eet, drink, en verwek kinderen. Dat is mijn leven, ik weet niet beter. Mijn vrouw ook niet. Waar zouden we hier naar moeten verlangen?' De mensen van buiten het eiland hebben een andere manier van leven en soms maakt die inbreuk op het eilandleven. Daarover schreef Bourgonje bijvoorbeeld in *Stromboli*. In de vijf mensen in *Liefde, liefde* zit onrust: ze zijn losgeraakt van iets wat een 'thuis' is en ze zijn op zoek naar een manier om het leven leefbaar te maken of te houden. Het lijkt soms of ze daarbij moeten kiezen tussen trouw aan anderen of aan zichzelf en de keuzes die ze gemaakt hebben, hebben pijn opgeleverd. Aan het eind van het boek, verwoordt Maria het zo:

'Ach, wat is wijsheid. Iedereen leeft zijn of haar leven zo goed en zo kwaad als het kan liefst waardig, eerlijk, met open vizier, maar lijkt dat niet mogelijk, dan met geheime afspraken, verzwegen vragen, ontwijkende antwoorden, een afgewende blik. Of het zich afspeelt in een atelier, een villa, een tent of onder de blote hemel, dat maakt niet uit. Iedereen moet zien stand te houden. Niet omver waaien, niet verregen, niet verschroeien, niet verdrinken. Doorlopen, almaar doorlopen. Vergezeld of alleen. Trouw aan de ander maar vooral aan zichzelf proberen te blijven. Ook in de liefde, ook in het verliezen van de liefde.'

Liefde, liefde

Het woord is gevallen, liefde. Twee keer komt het in de titel voor. Maar wat is het? Kijkend in het hoofd van Aline lezen we:

'van haar thuis gebleven geliefde houdt ze, de filmer begeerde ze, Ricky wond haar vanmiddag op en nu dwingend nog, Carlos, maar welk gevoel het woord 'liefde' verdient, weet ze, nu ze vrij is, niet meer.'

Of is er liefde in al die voorbeelden en heeft de liefde nu eenmaal veel verschijningsvormen? En wat we liefde noemen kan van alles zijn, blijkt uit een mooie scène over Julian en Maria:

Als vanzelfsprekend omhelzen ze tenslotte elkaar. Niet uit verlangen, nee. Ook niet uit angst. Het is iets anders dat hen, nu, hier, in elkaars armen drijft. Is het de behoefte elkaar te troosten voor wie en wat verloren ging of nog verloren zal gaan en

niet, nergens terug te vinden is; is het de wil elkaar te beschermen tegen het nu eens onbarmhartige dan weer barmhartige verstrijken van de tijd; is het een intuïtief weten van iets dat onverwoordbaar bleef? Ze stellen zich deze vragen niet, de mogelijkheden hangen om hen heen en bewegen mee met de wind. Tot opeens vier oude woorden door de onzichtbare waaier heen dringen. Iemand fluistert 'ik hou van je', maar wie van de twee, wie? Of is het de oceaan die ruist?

Sorry voor het lange citaat, maar ik kon niet meer stoppen met typen. Ook qua stijl bevat het werk van Bourgonje mij nogal.

Eerlijkheid

In *Uitval* is het juist de liefde die de schrijfster (personage in die roman) probeert te benaderen. Ze merkt dat er eerlijkheid voor nodig is, nietsontziendheid. De personages in *Liefde, liefde* gaat het misschien niet om eerlijkheid tegenover anderen, maar tegenover zichzelf. De schimmen houden hun een spiegel voor en vragen hun daarin te kijken en te leven met de aanblik. Met welk verhaal leven ze verder?

Iedereen maakt een verhaal van zijn leven. Altijd weer komen er in het werk van Fleur Bourgonje verbeelders voor, mensen die een werkelijkheid creëren. Bijvoorbeeld een architect in *Labyrint*, een beeldhouwster in *De bedrieglijke warmte van vuur* en Julian is dichter, Maria schildert. Joanne, de vrouw om wie Julian treurt is tuinarchitect. Maria komt aan het slot tot de conclusie dat ze een nieuw verhaal moet gaan bedenken, waarin leven, liefde en dood voorkomen.

In *Uitval* probeert een schrijfster tot de kern van haar leven te komen door de roman die ze geschreven heeft en herleest. Het moet het verhaal worden waarin haar leven weerklinkt.

Weinig nieuws

Een kwaadaardige lezer kan opmerken dat er weinig nieuws te lezen is in deze roman van Fleur Bourgonje: weer mensen met een verzwegen verleden, weer mensen die op zoek zijn en helderheid proberen te verkrijgen, weer geweld (in het verhaal van Carlos), weer relaties waarin mensen zich niet (kunnen) laten kennen.

Dat is zo, maar juist dat bewonder ik aan het werk van Bourgonje. Zoals Cézanne steeds dezelfde berg schilderde, hamert zij op hetzelfde aambeeld om een nieuwe roman te smeden. In haar werk gaat het niet om de afzonderlijke verhalen, maar om het leven zelf, om het universele, dat terug te vinden is in alle personages en alle lezers. Het blijkt ook uit de verhalen die Julian vertelt en uit de uitwerking die zijn woorden hebben:

'hoe ze tranen kunnen oproepen hoewel er die dag niets droevigs is gebeurd, het droevige moet er dus al geweest zijn, misschien altijd al. Dat is wat ze willen horen uit zijn mond, dat alles er altijd al was en altijd zal blijven, zowel in de houten huizen van hun eiland als in de hoge stenen gebouwen in de steden van het continent.'

Hoge inzet

Het is de hoge gooi, die indruk op me maakt. Voor mijn gevoel staat er bij de boeken van Bourgonje altijd wat op het spel en is geen enkele roman vrijblijvend. Daarbij komt de lyrische stijl, die mij zeer aanstaat. Verder is de schrijfster goed in het doseren van de informatie. Al aan het begin weten we dat Maria iets komt zoeken op het eiland en van Julian weten we al snel dat hij treurt om Joanne. Stukje bij beetje krijgen we meer informatie en pas aan het eind van het boek weten we wat er bedoeld wordt met de vraag die Julian op de eerste bladzijde al stelt: 'Ga je het haar bij thuiskomst vertellen?'

Omdat de manier van werken nogal afwijkt van wat de gemiddelde schrijver doet, snap ik wel dat *Liefde, liefde* niet een boek voor iedereen is en dat er mensen zijn die meer 'verhaal' willen. Dat moet dan maar.

Liefde, liefde is uitgegeven bij Uitgeverij Nachtwind, een uitgeverij die ik niet kende. Er blijken niet in de eerste plaats literaire boeken uitgegeven te worden. De uitgever heeft er wel een mooi boek van gemaakt: gebonden, stofomslag, leeslint en aan het begin, het eind en tussen de hoofdstukken door grafiek van Angelique Kleijne.

Mooi, mooi. Kijk eens of *Liefde, liefde* iets voor je is. En als dat zo is, dan kun je met een gerust hart ook de rest van het oeuvre kopen en lezen.

Teunis Bunt

LTR LITERAIR TIJDSCHRIFT

De nieuwste psychologische roman *Liefde, liefde* van Fleur Bourgonje is een waar kunstwerk. Het boek bestaat uit zeven onderdelen met grafiek van kunstenares Angelique Kleijne. De uitgever eert hiermee het 35-jarig schrijverschap van Bourgonje. Met 216 bladzijden is deze roman ook de meest omvangrijke in haar oeuvre. De romans en de verhalen van Fleur Bourgonje, die alle gewikt en gewogen zijn tot op de komma, hebben niet veel bladzijden nodig om indrukwekkend te zijn, maar nu was er blijkbaar nog meer nodig om de laatste punt te kunnen zetten. Dat laat zich indenken, want de nieuwe roman gaat expliciet over het onderwerp der onderwerpen: de liefde. Zij wordt voorgesteld als een personage dat 'zich niet te kennen geeft in woorden', maar dat diverse stadia en uitingsvormen kent. Het maakt het boek tot een project. Over de liefde schrijven is een schrijven in alle voorlopigheid, een laatste punt kán niet worden gezet. Als het over de liefde gaat, kan een schrijver alleen maar 'eromheen schrijven'.

Alle personages in *Liefde, liefde* zijn continu op zoektocht, waarin Bourgonje ook de lezer zelf meeneemt: elk hoofdstuk is zo'n afgerond geheel dat het steeds naar adem doet happen. Dit gebeurt met een zeker effectbejag, er is opzet in het spel. Deze roman is namelijk een robinsonade. Het decor van het verhaal is een eiland 'aan de uiterste rand van de aarde', in de zuidelijke Chileense archipel. Vijf mensen zijn op dit eiland gestrand. Ze leden elk op eigen manier schipbreuk in het leven en moeten nu zien te overleven. Ieder van de vijf is liefst alleen, maar ze hebben zich te verhouden met medemensen die blijkbaar eenzelfde lot hebben ondergaan. Ze hebben elkaar niet uitgekozen, ze treffen elkaar. Ze bevinden zich op een verlaten stuk strand van het eiland Fortuna en ze bivakkeren in vermolmd paalhutten die eens door vissers werden gebruikt. Verderop op het eiland is wel een dorp, maar dat ligt ver uit zicht. Waar ze zich bevinden, dreigt er voortdurend een stormvloed.

De oceaan heeft alleen middernacht zijn bekoring, bij volle maan. '[Het] scherpe licht van deze breedtegraad in de damp vlak boven het oceaanoppervlak kan luchtspiegelingen teweegbrengen waarin de verbeelding van alles zichtbaar kan maken, schepen, mensen, tot geesten gestolde gevoelens zelfs'. Op het eiland is daardoor de mythe van 'de zienvloot' ontstaan. Een veer tussen vasteland en eiland brengt bij volle maan voor één nacht overleden geliefde eilanders terug. Kundig paart Bourgonje deze mythe aan de eilandmythe die zoveel robinsonades in de literatuur voortbracht. De schipbreukeling Robinson Crusoe is, volgens J.M. Coetzee in zijn essaybundel *Wat is een klassieke roman?*, 'een figuur in het collectieve bewustzijn van het Westen' geworden. Sindsdien zijn er *Treasure Island* van Stevenson en *Lord of the Flies* van Golding, en bijvoorbeeld *Vendredi ou les limbes du Pacifique* van Michel Tournier, en schreef ook Coetzee zijn roman *Foe* (vert. *Mr. Foe en Mrs. Barton*).

Hier te lande is er de robinsonade van Bernlef, *Verloren zoon* (1997). Precies driehonderd jaar na Robinson Crusoe schreef Fleur Bourgonje nu haar *Liefde, liefde*. Volgens Coetzee zien we in de everseller van Defoe 'voor het eerst in de geschiedenis van de fictie een minutieuze, geordende beschrijving van hoe alles in zijn werk gaat'. Bourgonje volgt met haar roman geheel dit spoor. En tilt de robinsonade, door de mythe van de zienvloot te incorporeren, op een hoger niveau.

In de roman zijn vijf mensen (de dichter Julian, de schilderes Maria, de actievoerder Carlos, de crisisshulpverlener Aline en de immigrant en gelukszoeker Ricky) aan hun

eigen lot overgelaten. Ze zijn als afzonderlijke mensen evenzovele archetypen van wezenlijke eenzaamheid. Ze zijn ook zelf, als mens, een verlaten stuk eiland. Bovendien, in hoeverre ze elkaar eventueel toch kortstondig kunnen bijstaan is volstrekt ongewis en het is zelfs de vraag of het gewenst is. Ware het niet dat liefde zich niet verloochenen laat. Op het eiland, in het verre dorp, woont Rafaël. Hij is 'de beste duiker [naar algen en schaaldieren] van de hele archipel'. De diepzeeduiker met de engelennaam (de naam betekent: God geneest) speelt in het verhaal een bemiddelende rol. Hij weet als duiker dat elke hoogte een eigen diepte heeft. Hij vraagt de dichter Julian, die sinds een jaar ook op het eiland woont, op Maria te letten, maar haar wel met rust te laten. Ze was al eens eerder op het eiland en ze is er toen dramatisch 'iets kwijtgeraakt'. Daarom zal ze, na haar tussentijdse teruggaan naar het Europese vasteland, precies op dit eiland terugkeren. Ze is de laatste van het vijftal die arriveert. Vervolgens ontwikkelt zich het verhaal als een kortstondige geschiedenis.

Tot op zekere hoogte leren de vijf mensen elkaar kennen, maar ze worden vooral geconfronteerd met het eigen leven van verleden tot heden, en ontdekken zo, vaak tegen eigen willen in, meer van zichzelf. Rauwe stemmen uit het verleden spelen daarbij een grote rol. Als lezer word je gedurende het verhaal als in een carrousel binnengeleid in de vijf levens, continu wisselen die elkaar af. Het hoogtepunt is ter middernacht, bij een hoog opblazend vuur, waar een nimbus van schimmen de schipbreukelingen ontkleed achterlaat.

Julian en Maria leren zichzelf en elkaar intussen op nog andere manier kennen: op de exclusieve manier van de liefde, op de manier van de exclusieve liefde die ook inclusief is. Deze liefde laat zich niet zomaar kennen, alleen via herinneringen. Door middel van een herinneren dat hoe te vergeten betekent en letterlijk her-inneren is – als een zich opnieuw eigen maken van herinneringen, tot kostbaar geheim.

Het hart van *Liefde, liefde*, het vierde deel, is getiteld: 'Wat aanspoelt'. Door wat aan herinneringen aanspoelt, ontdekken de dichter Julian (hij heeft de trekken van een Christusfiguur) en Maria (de 'leeftijdloze vreemdelinge') de 'ware' geschiedenis van de liefde. Geliefden kunnen voor elkaar begin en einde zijn. Terwijl de een tot 'een nieuw begin' is, kan de ander tot 'een onherroepelijk einde' zijn. Door de ander verandert er iets definitief.

Dat woorden echter tekortschieten, is een thema in het oeuvre van Bourgonje. Wat is het dat Julian en Maria dan en daar in elkaars armen drijft? '[Is] het een intuïtief weten van iets dat onverwoordbaar bleef? Ze stellen zich deze [vraag] niet, de mogelijkheden hangen om hen heen en bewegen mee met de wind.' Voor de taal van het hart kiest Maria als schilderes uiteindelijk voor kleuren in plaats van woorden.

Met *Liefde, liefde* herneemt Fleur Bourgonje weergaloos een epos uit de wereldliteratuur, vertelt dit vanuit een verrassend veelzijdig perspectief, en laat zo nieuw licht vallen op de oude thema's liefde en (mede)menselijkheid.

Leendert van der Sluijs